

ATA YURDUMUZUN KADİM BEKÇİLERİ: ALTAY TÜRKLERİ

Dr. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
fatihnumankb@gmail.com

Altay Türkleri, Güney Sibiryada yaşayan bir Türk boyudur. Altay dağları bölgesinde yaşamalarından dolayı Altay adıyla anılmışlardır. Radloff, Altay adının bazı araştırmacılar tarafından *Ala-Tau* “Ala dağ”, *Altın-Tau* “Altın dağ” şeklinde açıklandığını ve kendi fikrinde bu adın Al-Tayga “yüksek taşlı dağ” olması gerektiğini belirtmiştir (C I 1954: 71). Yakın zamanda yapılan bir çalışmada çeşitli fonetik deliller sunulmuş ve Altay isminin altın “altın” kelimesinin fonetik ikizi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yıldız, 2017: 195).

Rus literatüründe Altaylılar olarak tanımlanan bu Türk topluluğu 17. ve 18. yüzyıl Rus yönetiminin ve 19. yüzyılın ilk yarısında gezginlerin kayıtlarında iki ayrı grup olarak tarif edilmiştir. Kuzeydekiler *Kara Orman Tatarları*, *Kuzey Altay Tatarları*; güneydekiler ise *Asıl Altay Tatarları*, *Kalmuklar* (*Ak Kalmuklar*, *Sınır Kalmukları*, *Dağ Kalmukları*) şeklinde tanımlanmıştır (Pritsak, 1959: 569).

Radloff, 1882’de yayımladığı *Phonetik Der Nördlichen Türksprachen* (*Kuzey Türk Dillerinin Ses Bilgisi*) adlı eserinde Kuzey Altay Tatarları başlığı altında *Kumandı*, *Lebed*, *Kara Tatar* (*Tuba*) ve *Şor Türklerini* almıştır. Gerçek Altay Tatarları başlığı altında da Altay Kalmukları, Dvoyedanlar ve Teleütleri zikretmiştir (1882: XXVI-XXX).

Verbitskiy, 1893’te yayımlanan *Altayskiye İnorodtsı* (Altay Yerlileri) adlı eserinde Oyrotların torunu olarak gördüğü Altayları;

1. *Altay Kalmukları* (*Altay Kiji*),
2. *Kalmık Dvoyedanlar* (*Uranhaylar*),
3. *Teleütler*,
- 4) *Kara Tatarlar*

şeklinde gruplandırmış ve devamında geleneksel yaşantılarının anlatıldığı bölümde kuzey ve güney ayrımını vurgulamıştır (Verbitskiy’den aktaran Killi Yılmaz, 2011: 27).

Bu hususta günümüzde kabul edilen yaygın görüş Güney Altay Türkleri; *Altay Kiji*, *Teleüt* ve *Telengit*; Kuzey Altay Türkleri de *Çalkandı* (*Lebed*), *Tuba* ve *Kumandı* şeklindedir. İlk tasniflerde Altay Türklerine Şor Türkleri de dâhil edilmiştir. Ancak Şorlar, son yıllardaki bilimsel çalışmalarda Hakas Türklerinin alt grubu olarak sayılmaya başlanmıştır.

Altay Türklerinin kökenleriyle ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu hususta Radloff ve Aristov, Kuzey Altay Türklerinin Türkleşmiş Samoyed ve Ket kavimlerinin torunları olduklarını söylemiştir (Tıdkova, 2012: 527). Omeljan Pritsak, Güney Altaylıların antropolojik olarak *Tuva*, *Yakut* ve *Moğollarla* ortaklık gösteren mongoloid ırk içinde yer aldıkları (bu sebeple Kalmuk dendiği); Kuzey Altaylıların ise *Ob-Ugur*, *Samoyedlerde* olduğu gibi Avrupalı ırk içinde yer alan Ural tipi özellikler taşıdığını belirtmiştir (1959: 568).

Potapov’a göre Güney Altaylıların yakın tarihî ataları, çok eski devirlerden beri Altaylarda yaşayan, Türkçe konuşan Kıpçak boylarıdır. Bu Kıpçaklar, Cuci ulusunun ve aynı şekilde Altın Ordu Devleti’nin dağıldığı ve Kazak halklarının teşekkül ettikleri Türk boylarının büyük göçünün yaşandığında Altay’a gelmişlerdir. Altay’a sonradan gelen bu Kıpçak unsurlar Göktürk Kağanlığı

döneminin Altaylı eski Türk kabileleri (Telesler, Türgeşler vb.) ve Batı Moğol etnik unsurlarıyla karışmışlardır. Altay Türkleri eski kaynakların birçoğunda Telengit ya da Teleüt olarak geçmektedir. Telengit, Teleüt ve Teles isimleri Tele etnonimi üzerine Moğolca çokluk eki getirilmesiyle oluşmuştur (2014: 50, 52). Ayrıca Potapov, Kuzey Altaylıların ise Altay-Sayan yaylasının dağlık bölgelerinde çeşitli Türk, Ugor, Samoyed ve Ket etnik topluluklarının tarihî süreç içerisinde uzun süre devam eden etkileşimleri sonucu oluştuğunu belirtmiştir (1953: 251-252).

Potapov, Altay Türklerinin etnik oluşumunda ve dillerinin gelişiminde Moğolların etkisine dikkat çeker. Potapov'a göre 15. yüzyıl sonunda Oyrot Hanlığı Altay bölgesini ele geçirince kendi göçebe Moğol kabilelerini Altaylara yaymıştır. Altaylara gelen bu göçebe Moğol kabileleri, Altay Türkleri arasında kısmen asimile olmuşlardır. Böylece Batı Moğollarının, Altay Türklerinin etnik teşekkülü üzerine etkisi 18. yüzyılın ikinci yarısında Cungar Devleti'nin Çinliler tarafından mağlup edilmesine kadar devam etmiştir (2014: 50).

Pustogaçev, Çağdaş Altayların, eski Çin kaynaklarındaki İskitlerin yerine geçen Eski Türk Tele ve Tukyü boylarından olan eski Uygurlar, Kimek Kıpçaklar, Yenisey Kırgızları, Oğuzlar vb. boylardan meydana geldiğini ileri sürmüştür (1997:299).

Baskakov'a göre Kuzey Altay Türkleri, Samoyed ve Ugor-Fin etnik unsurlarının etkisiyle oluşmuştur. Ayrıca Baskakov, Altaylardaki boy isimlerinin (Teles>Tölös, Kıpçak>Kıpçak, Kırgız>Kırgıs, Türgeş>Tirgeş,

Toguz-oguz>Togus, Tarduş>Todoş, Az>Tört As, Çik>Çıgat) Orhon Yazıtları'nda rastlanan Eski Türk boy isimlerine benzerliğinden dolayı Çağdaş Altaylıların kökeninin, Eski Kırgız, Uygur, Oğuz ve Kıpçak kabilelerine dayandığını belirtmiştir (1958: 27-28).

Eski Türk boylarıyla olan ilişki dile de yansımıştır. Kuzey Altay ağızlarında Eski Türkçenin özellikleri daha iyi korunmuş, Güney Altay Türkçesi ağızlarında da Eski Kırgız Türkçesi özellikleri korunmakla beraber Kıpçak Türkçesi özellikleri de yoğunluktadır (Baskakov, 1958: 27-28).

Ortaya atılan görüşlerden çıkan ortak sonuca göre Kuzey Altay Türkleri,

Eski Uygur, Kimek-Kıpçak, Yenisey Kırgızları, Oğuzlar ve Altay bölgesinin Türk olmayan yerli kavimlerinden Samoyed, Ket, Ugorlar'a dayanmaktadır. Güney Altay Türkleri ise Eski Türk boylarından olan Tele ve Tukyuların torunlarıdır (Ozonova, 2016: 26).

1.1. Güney Altay Türkleri

1.1.1. Altay Kijiler

Radloff, kendilerini Altay Kiji veya nadiren Oyrot olarak adlandıran asıl Altay Türklerinin, Ruslar tarafından da Altay Kalmukları olarak anıldığını belirtmiştir. Ayrıca Katun ve Çarış Nehri havzalarında göçebe bir hayat süren Asıl Altayların, 6044 erkek ve 5780 kadın olmak üzere toplamda 11824 kişi olduklarını ilave etmiştir (1882: XXIX).

Asıl Altay Türkleri kendilerini Altay ve Altay Kiji olarak adlandırır. Tarihî kaynaklarda ve resmî belgelerde Altay, Dağlı,

Ak Kalmuk ve Sınır Kalmukları olarak geçerler (Ozonova, 2016: 28).

Altay Kijiler Onguday, Şebalin, Üst-Kan, Mayma, Çemal, Üst Koksa bölgelerinde Katun, Ursul, Sema, Peşçanaya, Çarış ve Mayma nehirlerinin kıyılarında yaşarlar. Mayma Nehri kıyılarında yaşayanlar kendilerini Mayma Kişi olarak da adlandırır (Güner Dilek, 2015: 25; Ozonova, 2016: 28).

Altayların büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşamakta ve genellikle hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. At, sığır, keçi ve yak (Tibet sığırı) yetiştiriciliği başlıca uğraşlarıdır. Küçük çapta bahçe tarımı da yapmaktadırlar (Killi Yılmaz, 2011: 21).

Altayların geleneksel dinî inançları Şamanizmdir. 1750'li yıllardan sonra Altaylar arasında Hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. 1830'da Altay Ruhani Misyonu'nun kurulması Hristiyanlığın yayılımını hızlandırmıştır. 1900'lerin başında Altaylar arasında Ak Cang (Ak Yang) diye adlandırdıkları Burhanizm yaygınlaşmıştır. Burhanizm inancının Şamanizm'le olan ortak yönleri bu inancın Altaylar arasında çabuk benimsenmesini sağlamıştır (Ozonova, 2016: 24).

Altay Türkçesi yazı dili, Altay Kiji ağzı (Asıl Altay ağzı) esas alınarak oluşturulmuştur. Eskiden Oyrot Til olarak da bilinen Altay Türkçesi, günümüzde Altay Cumhuriyeti'nin Rusçayla birlikte resmî dilidir (Ozonova, 2016: 23).

1.1.2. Teleütler

Kendilerini Telenjet, Telenjut, Payat ve Tadar (<Tatar) olarak da adlandıran Teleütler; Kemerovo eyaletinde, Büyük ve Küçük Baçat nehirleri kıyılarındaki Belovo ve Guryevsk bölgelerinde, Çeluhoyevo, Bekovo, Verhovskaya, Şanda, Çerta, Kamenka ve Ulus

köylerinde, Novokuznetsk şehrinde, Altay Krayı'nda Zarinsk ve Kışmanovsk bölgelerinde, Çumış Nehri kıyılarında ve Altay Özerk Cumhuriyeti'nde Şebalin bölgesinde Sema Nehri kıyılarında yaşarlar. Ayrıca 17. yüzyılda Cungarlar tarafından göç ettirilen Teleütlerin bakiyesi olarak günümüzde hâlâ Çin'de Sincan-Uygur Özerk bölgesinin Altay ilçesinde yaklaşık 50 kişi civarında Teleüt grubunun yaşadığı bilinmektedir (Killi Yılmaz, 2011: 30; Alimov ve Shadyhanov, 2013: 50, 55).

Teleütler, Rusların Sibiryaya gelmeleriyle birlikte tarihî kaynaklarda yer almaya başlamışlardır. 17. yüzyıl Rus belgelerinde Ak Kalmık (Rus. Белья калмыки) olarak adlandırılmışlardır. 18. yüzyılda Moğollarla birlikte Cungarya'ya sürülmüşler ve 150 yıllık bir zaman diliminde bugünkü topraklarına kısım kısım dönebilmişlerdir (Caferoğlu, 1988: 8; Killi Yılmaz, 2011: 30).

15. yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyıl başlarında İrtiş steplerinde Ob Nehri ve bu nehrin kolları olan İnya, Çarış, Aley kıyılarında göçebe olarak yaşayan Teleütler bugünkü yaşadıkları Kemerovo bölgesine 1658-1665 yılları arasında gelmişlerdir (Akalin, 1997:427).

Teleütler, Rusların Güney Sibiryada-ki ilerlemesini uzun süre engelleyerek 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Güney Sibiryanın siyasi tarihinde aktif rol oynamışlardır. Ancak ilerleyen yıllarda Rusların hem askerî açıdan güçlenmeleri hem de nüfus olarak kalabalıklaşmaları ve Cungar Devleti'nin bölgede önemli bir güç konumunda olmasıyla Teleütlerin siyasi ve askerî güçleri zayıflamış, nüfusları da iyice azalmıştır. 17. yüzyıldaki nüfuslarının 10 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1816 yılında Sibiryadaki Vergi Komisyonu Teleütlerin nüfuslarının 4000'e yakın olduğunu bildirmiştir (Alimov ve Shadyhanov, 2013: 51-52). Radloff,

19. yüzyılın ikinci yarısında Kuznetsk bölgesinde 2991 (1498 erkek, 1493 kadın), Biysk bölgesinde ise 2791 (1353 erkek, 1438 kadın) olmak üzere toplam 5782 Teleüt'ün yaşadığını belirtmiştir (1882: XXX). Potapov, Asıl Altay Türkleri arasında yaygın olan ala kainnañ kop Telenit (Alacalı kayın ağacından çok olan Telenitler), alton tümen Telenit (altmış tümen Telenit) gibi deyimlerden yola çıkarak Teleütlerin nüfusunun eski devirlerde 600 bine yakın olduğunu öne sürmüştür (2014: 57).

Rusya'da 1897 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Teleütlerin nüfusu 9200 olarak belirlenmiştir. Bunların 4426'sı Kuznetsk bölgesinde Baçat nehri boylarında, 2263'ü Çulım bölgesinde (Bozkır Altay'ında), 713'ü Tom nehri havzasında, geri kalanları ise Dağlık Altay bölgesinde yaşamaktaydı (Alimov ve Shadyhanov, 2013: 52). İlerleyen yıllarda Teleütlerin büyük çoğunluğu ya Ruslaşmış ya da diğer Türk soylu halkların bünyesinde erimiştir. 2010'da yapılan nüfus sayımında, Teleütlerin toplam nüfusunun 2643 olarak tespit edilmesi, bu duruma önemli bir delil olarak gösterilebilir.

Altay Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Teleütler 1922'den 1990 yılına kadar Altay Kiji, Telengit, Kumandı, Çalkandu gibi diğer boylarla birlikte Altay ulusu bünyesine dâhil edilmişlerdir. Ancak Teleütlerin önemli bir kısmının Altay bölgesi sınırları dışında (Kemerovo bölgesinde) ikamet etmesi, onların Altay ulusu bünyesinde uluslaştırılmasına önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu durumun sonucunda Teleüt Türkleri, Altay ulusundan ayrı olarak Rusya Federasyonu Parlamentosu Milliyetler Şurası'nın 24 Şubat 1993 tarihli kararıyla "az nüfuslu yerli halk" statüsü elde etmişlerdir. Rusya Federasyonu'nda 2002'de yapılan nüfus sayımında Teleütler, 2650 kişilik ayrı bir etnik yapı olarak gösterilmiştir (Alimov ve Shadyhanov, 2013: 54-55).

Radloff, 19. yüzyılın ikinci yarısında Teleütlerin yerleşik olarak köylerde yaşadığını ve çoğunlukla tarımla ilgilendiklerini belirtmiştir. Dinî inanç yönünden Şamanizm'e sıkı sıkıya bağlı olduklarını, hatta Hristiyanlığa geçmiş ilk Teleütlerin dışlandıkları için köylerinden göç etmek durumunda kaldıklarını söylemiştir (1882: XXX).

Günümüzde, Teleütlerin geçim kaynaklarının temelini tarım ve kömür ocağı işçiliği oluşturmaktadır. Dinî inanç yönünden ise tamamına yakını Ortodoks Hristiyanlığı benimsemiştir. Kendilerini Kalmak olarak adlandıran bir Teleüt grubu Tatarların etkisiyle Müslüman olmuştur (Alimov ve Shadyhanov, 2013: 60-61).

Teleüt ağzı, Altay Türkçesinin ilk yazı dilinin temeli olması açısından önem arz etmektedir. Bilindiği üzere 1830'da Altay Ruhani Misyonu kurulunca bölgede misyonerlik faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla, 1845 yılında Teleüt ağzı esas alınarak Altay Türkleri için 27 harflik bir alfabe geliştirilmiştir. Böylece Teleüt ağzı 1922 yılına kadar Altay Türkçesinin yazı dili olmuştur. 1922 yılında Altay Kiji ağzına dayalı yeni bir yazı dili oluşturulunca Teleüt ağzı önemini kaybetmiştir. 1993 yılında Teleütler, "az nüfuslu yerli halk" statüsü kazanmalarına bağlı olarak dillerini, kültürlerini koruma yönünde önemli haklar elde etmişlerdir. Kendi kültürlerini korumaya yönelik faaliyet olarak 1990'lı yılların başında Teleüt ağzı için 38 harften oluşan (Kiril esaslı) yeni bir alfabe oluşturulmuştur. 1995'ten bu yana Teleüt ağzının bu yeni alfabetiyle 10'a yakın kitap yayımlanmıştır (Alimov ve Shadyhanov, 2013:62; Tybykova, 2016: 426).

Teleüt ağzı tarih öncesi dönemde Ket ve Ob-Ugric dilleriyle, Eski Türkçe döneminde İrani dillerle, sonraki dönemde Moğolca ve günümüzde başta Rusça olmak üzere Sibirya Türk lehçeleri ve Altay Türkçesinin edebî

dilinden etkilenmiştir. Teleüt ağızı söz varlığı olarak yoğun bir şekilde Moğolcadan etkilenmiştir. Ayrıca az da olsa Arapça ve Farsçanın etkisi vardır. Teleüt ağızının söz varlığı, en eski seviyeden başlayarak Altay dilleri, ondan sonra ortak Türkçe ve Moğolca dönemi, onun ardından Moğolcanın etkisi ve son olarak Rusçanın etkisi şeklinde çeşitli katmanlara ayrılmaktadır (Tybykova, 2016: 425, 428).

2010 nüfus sayımına göre Teleütlerin toplam nüfusu 2643 olarak belirlenmiştir. 2643 kişi içinde 975 kişi ana dilinin Teleüt ağızı olduğunu belirtmiştir. Teleüt ağızı UNESCO'nun Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası'na göre "bağımsız bir dil olarak 'yok olma tehlikesi altındaki yerli Sibiryalı halk ve dilleri" içerisinde yer almaktadır (Alimov ve Shadyhanov, 2013:50, <http://lingsib.iea.ras.ru>).

1.1.3. Telengitler ve Telesler (Tölösler)

Telengitler, Altay Cumhuriyeti'nin güney doğusunda, dört ülkenin (Çin, Kazakistan, Moğolistan ve Rusya) sınırlarının kesişim noktasında Ulagan ve Koş-Ağaç bölgelerinde, Çolışman, Başkaus, Ulagan, Çuya, Arkıt, Çagan-Uzun nehirleri kıyılarında yaşarlar (Tıdikova, 2012: 526).

Telengitlerin, Köktürk Kağanlığı döneminde varlığı bilinen Tele ve Tukyuy boyları, bazı Kıpçak boyları ve Moğolların karışımıyla oluştuğu düşünülmektedir. Telengit ismi de Tele ismi üzerine Moğolca çokluk eki getirilerek oluşturulmuştur. Son dönem Rus kaynaklarında Telengitler,

Teleütlerle birbirine karıştırılmıştır. Eski Ruslar, Telengitleri genellikle Kalmuk, Uryanhay ve nadiren de Tadar (<Tatar) olarak adlandırmışlardır. 1700'lü yılların sonu ve 1800'lü yılların başında Telengitler hem Ruslara hem de Çinlilere vergi ödüyorlardı. Bu sebeple onlar, çift vergi veren anlamında Dvoyedan olarak da adlandırılmışlardır (Tazranova, 2016:411).

Radloff, Dvoyedanların; Çuya, Çolışman, Başkaus nehirleri kıyılarında göçebe olarak yaşadıklarını, Çuya boyunda oturanların kendilerini Telengit, Başkaus boyundakilerin Ulan ve Çolışman civarındakilerin de Tölös olarak adlandırdıklarını belirtmiştir (C I 1954: 216). Dvoyedanlar, Altay Kijiler gibi Kalmuk veya Oyrot devletine belli bir aidiyet hissettikleri için kendilerini Kalmuk veya Oyrot olarak da adlandırmışlar. 19. yüzyılın sonlarına doğru bu adlar unutulmaya başlanmıştır (Radloff, C I 1956: 262).

1897'de yapılan nüfus sayımına göre Telengit ve Teleslerin sayıları 4.849 olarak belirlenmiştir. Sovyet Rusya döneminde bunlar, Altayların bir alt etnik grubu olarak kaydedilmişlerdir. Bu sebeple 1959, 1979 ve 1989 sayımlarında Altaylara dâhil edilmişlerdir.

Telengitler, Rusya Federasyonu'nun 24 Mart 2000 tarihinde aldığı kararla "az nüfuslu yerli halk" statüsüne geçmişlerdir. 2002 nüfus sayımında ayrı bir etnik grup olarak yer almışlar ve nüfusları 2.368 olarak belirlenmiştir (Tazranova, 2016:412).

Telengitlerin temel dinî inançları Şamanizm'dir. Ulagan bölgesinde yaşayan Telengitler 19. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Şamanizm ise

Koş-Agaç bölgesinde yaygındır (Tıdıkova, 2012: 526; Tazranova, 2016:411).

Telengitler günümüzde yarı göçebe bir hayat sürüp büyükbaş hayvancılıkla uğraşmaktadırlar (Tazranova, 2016:412).

Telengitlerin kendilerine ait bir yazı dili yoktur. Altay yazı dilini kullanmaktadır. Telengit ağzı, Altay edebî diline göre fonetik, morfolojik ve leksik açıdan önemli farklılıklar gösterir. Kuzey Altay ağzlarına özellikle de Tuba ağzına yakınlığı da dikkat çekicidir (Tazranova, 2016:412).

Günümüzde Telengit ağzı hızlı bir şekilde Altay edebî dilinin bünyesinde kaybolmaktadır. Bölgede resmî ve etkin dillerin, Altay edebî dili ve Rusça olması bu durumun en önemli nedenidir (Tıdıkova, 2012: 526). Radloff, Altay Kijiler ve Telengitlerin diliyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır:

“Altaylılarla Dvoyedanların dili bütün bölgede tamamiyle aynı olup pek eski hususiyetler gösteren saf bir Türk lehçesidir. Bu durum Altaylıların çoktan beri güneydeki Türk boylarından ayrılarak asırlar boyunca Moğollar arasında tamamıyla tecrit edilmiş bir hâlde yaşadıklarını açık bir şekilde ispat etmektedir. Batı Moğolları ile birlikte yaşayıp onların devletine tâbi olduklarından Altay dili pek tabîi olarak Moğolcadan bir sürü yabancı söz almıştır. Fakat bu malzeme gerek ses ve gerek gramer bakımından Türkçe idyomlarla tamamen işlenmiş olduğundan Türkçe ve Moğolcanın karışması ile mahlût bir dil meydana gelmemiştir.” (C I 1956: 270).

Radloff, OSTN’de Telengit adı yerine Tölös adını kullanmış ve Altay lehçesi ağzları içerisinde en az Tölöslerden örnek almıştır.

Baskakov, Telengit ağzını iki alt ağza ayırarak Teletsk Gölü’nün güneyinde

Çolışman ve Başkaus nehirleri kıyılarındakilere Telengit-Teless ağzı, Çuya nehri kıyılarındakine de Çuy ağzı demiştir (1958: 67-68).

1.2. Kuzey Altay Türkleri

1.2.1. Tubalar

Tubalar, kendilerini Tuba Kiji, Tuva Kiji veya Jış Kiji, Yış Kiji; Ruslar da Çerneviy Tatar (Kara Tatar) olarak adlandırırılar. Tuba adı onlara komşuları Altay Kijiler tarafından verilmiştir. Kendilerini Yış Kiji “Orman insanı” olarak adlandırmışlardır. Altay Cumhuriyeti’nde Maymin, Çoy, kısmen Turaçak bölgelerinde yaşamaktadırlar (Potapov, 2014:59; Ozonova, 2012:389).

Radloff, Tubaları Kara Orman Tatarı olarak zikretmiştir. Tubaların kökenini, Altaylı ve Teleüt kabileleri ile karışıp Türkleşen Samoyedlere dayandırır ve eski bir Çin kavmi olan Dubolarla da ilişkili olabileceklerini işaret eder (C I 1954: 213). Tubaların eski Çin halkı Dubo ile ilişkili oldukları sonraki yıllarda Yadrintsev gibi bilim adamlarınca tekrar dile getirilmiştir. Baskakov, Köktürk Kağanlığının Uygurlar tarafından mağlup edilmesinden sonra Altay bölgesine gelen Tölös, Tirgeş ve Tokuz-Oğuz kabileleri ile Altayların yerli halkı olan Samoyedlerin etkileşimiyle oluştuğunu düşünmektedir (1958: 10).

Potapov, Radloff’un öne sürdüğü Türkleşmiş Samoyed tezine şiddetle karşı çıkar ve Baskakov’la benzer görüşler ileri sürer. Ona göre Tubaların etnik tarihî kökenleri karışıktır, büyük ihtimalle Samoyedlerin Eski Türk boyları ile karışmasıyla oluşmuşlardır (2014: 72).

Radloff, 19. yüzyılın ikinci yarısında Tubaların nüfusunu 1794 erkek ve 1670 kadın olmak üzere toplam 3464 olarak verir (C I 1954:214). Tubalar, 2000 yılında Rusya Federasyonu’nun aldığı kararla

“az nüfuslu yerli halk” statüsüne geçmişlerdir (Turayev vd., 2005: 283). Bu yıla kadar Altay halkı içinde sayılırken 2002 nüfus sayımında ayrı bir etnik grup olarak sayılmışlar ve sayıları 1565 kişi belirlenmiştir. Bu 1565 kişinin sadece 408’i Tuba ağzını konuşabildiğini belirtmiştir. 2010 sayımında da 1965 kişi olmuşlardır. Nüfusları artmasına rağmen konuşur sayıları 229’a düşmüştür (Ozonova, 2012:389). Bu durumda Tubaların buldukları bölgelerde çok azınlıkta kalmaları, baskın Rus kültüründe asimile olmaları ve Altay Cumhuriyeti’nin iki resmi dilinin Rusça ve Altay Kiji ağzına dayanan edebî dil olması etkilidir (Tıdıkova, 2012: 528-529).

Son yıllarda yapılan araştırmalar neticesinde Tuba ağzının yok olma seviyesine geldiği söylenebilir. Çünkü Tubalar arasında ana dilini sadece ileri yaşta kişiler konuşmakta, çocuklar arasında neredeyse hiç bilen yoktur. Rusça tamamen Tuba ağzının yerini almak üzeredir (Güner Dilek, 2015: 46).

Altay bölgesinde Ruslar gelmeden önce bile yerleşik hayat süren Tubalar, 19. yüzyılda çoğunlukla avcılık, katran tohumu ve kök toplayıcılığıyla geçimlerini sağlamışlardır (Radloff, C I 1954:213). Günümüzde geçim kaynakları; et ve kürk için yabani hayvan avcılığı; sap, kök, yumru, soğan, fıstık vb. yenilebilir bitki toplayıcılığı, çapalama tarzı toprağı işleme üzerine kuruludur (Potapov, 1954: 63; Tıdıkova, 2012: 529).

19. yüzyılın sonuna kadar Tubaların büyük bir bölümü Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmiştir. Ancak onların Hristiyanlığı sadece görünüşte kalmıştır. Gündelik yaşamlarında eski inançları Şamanizm’in etkileri devam etmektedir (Turayev vd., 2005: 283).

1.2.2. Çalkandılar (Lebedler)

Kuzey Altay topluluklarından biri

olan Çalkandılar kendilerini Çalkandu, Şalkandu, Şalkanu, Şalkan (Kiji) olarak adlandırırlar. Önceleri onlara Kuu (<Kuğu) Nehri’nin kıyılarında yaşamalarından dolayı Kuu Kiji “Kuğu insanı” denmiştir. Ruslar da kuğu kelimesinin Rusçasıyla ilişkili olarak Çalkandıları Lebedinskiye Tatarı, Lebedintsı şeklinde adlandırmışlardır (Cayım vd. 2004:146).

Çalkandılar günümüzde Kurmac-Baygol, Suranaş, İtkuç, Sankino, Kebezen ve Biyka bölgelerinde yaşarlar. Sayıları az da olsa Tondoşka, Nova, Troitsk, Çuyka, Tuloy ve Turaçak bölgelerinde de Çalkandı vardır (Cayım vd., 2004:147; Güner Dilek, 2013:276).

Çalkandılar, Rus Türkoloji literatüründe, ilk defa, 1861’de yaşadıkları bölgeyi ziyaret eden Radloff tarafından farklı bir etnik grup olarak tanımlanmıştır (Nevskaya vd., 2016:81). Radloff bu dönem için Çalkandılarının genel nüfuslarıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. 1897 sayımında 907 kişi olarak kaydedilmişlerdir (Patkanov, 1912:77). Çalkandılar Sovyet Rusya döneminde Altay halkı içine dâhil edildiklerinden bu tarihlerdeki nüfuslarıyla ilgili kesin bir yoktur. Altay hükümetinin verilerine göre 1997 yılındaki nüfusları 1689’dur. 2000 yılında “az nüfuslu yerli halk” statüsüne geçmişlerdir. Nüfusları 2002 genel sayımında 855 kişi (539’u Çalkandı ağzını kısmen konuşmaktaydı.), 2010 sayımında ise 1181’dir. Sayıları artmasına rağmen konuşur sayıları 310’a düşmüştür (Nevskaya vd., 2016:82; Turayev vd., 2005:341).

Tuba ve Kumandıllara göre Çalkandılar kendi milli benliklerine ve ağızlarına daha iyi sahip çıkmışlardır. Rusçayı çok iyi bilirler, Altay Türkçesini anlarlar ancak konuşmakta zorlanırlar (Cayım vd., 2004:47).

Çalkandılarının temel geçim kaynakları avcılık, fındıkcılık, balıkcılık, arıcılıktır.

Tarım yaygın değildir. Dinî inanç olarak Hristiyanlık ve Şamanizm'e bağlıdırlar (Tıdıkova, 2012:529, Nevskaya vd., 2016:81).

Çalkandıların kendilerine ait bir yazı dili yoktur. Ancak son zamanlarda Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Kolu Filoloji Enstitüsünden araştırmacılar Çalkandı ağzı için bir imla geliştirmişler ve bu imla ile 2004 yılında Aba-d'ıştın aň-kuştarı (Kadim Tayganın Hayvanları ve Kuşları) adlı bir çocuk kitabı yayımlanmıştır.

1.2.3. Kumandılar

Kuzey Altay Türkleri içinde yer alan Kumandılar kendilerini Kuvandı, Kuvanta, Kuvandık, Kuvandıg, Kuvandıx, Kumandı, Kumundi, Kubandı, Kuwandı, Kuwandı, Kuvandık, Gomandı, Gubandı, Gumanda, Gumandı, Guwandı, Kıwanda şeklinde adlandırmaktadır (Güner Dilek, 2016: 3). Ruslar arasında da Kumandin olarak bilinmektedirler. Tıdıkova, Kumandin kelimesinin sonundaki -n'nin Rusça etnik adlandırmalarda kullanılan bir ek olduğunu ve -d'ın ise Moğolca bir sıfat eki olduğunu söylemiştir (2012:530).

Kumandılar, Altay Cumhuriyeti sınırları içinde Turaçak ilçesinin Şunarak, Surbaşevo, Tondoşka, Sankin köylerinde ve Gorno-Altay'da; Altay Krayı'nda Krasnogorskoye (eski adı Starobardinsk), Solton ve Biysk, Kemerovo oblastında Taştagol bölgesinde yaşarlar (Ozonova, 2016: 29; Güner Dilek, 2016: 4).

Kumandılar, Örö Kumandı 'Yukarı Kumandı' ve Aldına Kumandı 'Aşağı Kumandı' olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar (Radloff C I 1954: 212-213; Cayım vd., 2004:148).

19. yüzyılın sonlarına kadar Şamanizm inancına bağlı kalmışlardır. Radloff, 1860'lı yıllarda Kumandıların inatçı ve sert

karakterleriyle geneneklerine en sadık Tatarlar olduğunu ve dolayısıyla onlara Hristiyanlığı kabul ettirme hususunda misyonerlerin bir başarı sağlayamadıklarını söylemiştir (1956: 372). Ancak Ruslar Altay bölgesinde iyice hâkimiyet sağlayınca misyonerlik faaliyetlerinin artması ve baskılar sonucunda Kumandılar da diğer Altay boyları gibi Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Günümüzde resmî olarak Ortodoks Hristiyan olan Kumandılarının gündelik yaşantılarında geleneksel inançları olan Şamanizm'in izleri görülmektedir (Güner Dilek, 2016:3).

Kumandılar eski devirlerde avcılık, toplayıcılık, at yetiştiriciliği ve çapalama tarımı ile uğraşmışlardır. Altay bölgesinde kademeli bir şekilde Rus nüfusunun artmasına bağlı olarak Ruslardan etkilenecek pulluk (saban) tarımına geçmişlerdir. Bundan sonra daha modern tarım aletleri kullanmaya başlamışlardır. Buğday, arpa ve yulaf başta olmak üzere tahıl tarımı yaygınlaşmıştır (Vizer ve Kalinina, 2013:8). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sedir kozalağı toplayıcılığı ve kürk hayvanı avcılığı önemli gelir kaynakları olmuş. Rusların etkisiyle arıcılıkla da uğraşmaya başlamışlardır. Sovyet Rusya döneminde Kumandılarının çoğu kolektif çiftliklerde, devlet çiftliklerinde ve tarımsal işletmelerde çalışmaya başlamıştır (Turayev vd., 2005: 110). Ayrıca Kumandılar eski devirlerden beri dokumacılıkta mahirdirler (Tıdıkova, 2012: 530).

Radloff, 19. yüzyılın ikinci yarısında Kumandılarının Biy Nehri kıyılarında dağların kuzey yamaçlarında beş on evden oluşan küçük köyler hâlinde yerleşik bir hayat sürdürdüklerini ve çoğunlukla tarımla uğraştıklarını belirtmiştir. Bu köylerde oturan Kumandılarının yarı yarıya Ruslaştığını ve 1869 yılında Yukarı Kumandılarının nüfuslarının 606, Aşağı Kumandılarının 1571 olarak tespit edildiğini belirtmiştir (C I 1954: 212-213).

Kumandaların nüfusu 1897 sayımında 4092, 1926'da ise 6335'tir (Turayev vd., 2005: 107).

Sovyet Rusya döneminde Altay halkı içinde sayıldıkları için onların 2002 yılına kadarki sayılarıyla ilgili kesin bir bilgi yoktur.

Kumandılar, 1993 yılında Şorlar ve Teleütlerle birlikte "Küçük Kuzey Halkları" içine dâhil edilmişler ve Rusya Federasyonunun 24 Mart 2000 tarihinde aldığı kararla da Altay Kijiler hariç diğer bütün Altay boylarıyla birlikte (Teleüt, Telengit, Tuba, Çalkandı) "az nüfuslu yerli halk" statüsünde sayılmışlardır (Killi Yılmaz, 2011: 34). Bu tarihten sonraki nüfus sayımlarında ayrı bir etnik grup olarak kabul görmüşlerdir. 2002 yılındaki nüfusları 3114'tür. 2010 yılında ise 2892'dir. 2010 yılında Kumandaların 1061'inin Altay Cumhuriyeti'nde, 1401'inin de Altay Krayı'nda Solton ve Krasnogorsk bölgelerinde; 225'inin Kemerovo bölgesinde yaşadıkları ve konuşur sayılarının 738 olduğu belirtilmiştir (Killi Yılmaz, 2016: 421).

Diğer Altay Türkleri gibi Kumandılar da 1922 yılına kadar Teleüt ağzı esas alınarak oluşturulan yazı dilini kullanmışlar, 1922'den sonra Altay Kiji ağzı temelli yazı dilini kullanmışlardır. 1933 yılında N. A. Kalanakov ve K. İ. Filatov tarafından Kumandı ağzı esas alınarak Novosibirsk'te Latin harfleriyle Kumandı Bukvar adlı bir alfabe kitabı oluşturulmuştur. Kumandı Bukvar, Kumandı ağzı için ilk yazı dili girişimi olarak tarihî bir öneme sahiptir (Baskakov, 1972: 5; Güner Dilek, 2016:5).

Kumandı ağzı, diğer Kuzey Altay ağzıları gibi UNESCO'nun ciddi tehlike altındaki diller listesindedir. Figen Güner Dilek Kumandı ağzının yok olma seviyesine gelmesinin sadece nüfus azlığına bağlanamayacağını açıklamıştır. Nüfus azlığıyla birlikte Kumandaların geniş bir coğrafyada değişik dilsel topluluklar içinde dağılık ve erimiş hâlde yaşıyor olmalarının da bu süreçte çok önemli

olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Rusçanın etkisinin yanında Hakas, Şor ve Altay edebî dillerinin de bu süreçte çok önemli olduğunu söylemiştir (Güner Dilek, 2012: 272).

1.3. Altay Cumhuriyeti Hakkında Tarihi Bilgiler

Türklerin kadim yurtlarından olan, Altay Cumhuriyeti'nin toprakları Dağlık Altay bölgesi olarak da bilinir. Bu topraklarda milattan önceki devirlerde Sakalar ve Hunlar hüküm sürmüştür. Milattan sonraki devirlerde ise sırasıyla Göktürk, Uygur ve Kırgız kağanlıklarına yurt olmuştur (Somuncuoğlu, 2002: 141).

10. yüzyılın başlarına doğru bölgede Kırgızların egemenliği bitince Kıtınlar bölgesinin yeni hâkimi olmuştur. 12. yüzyılın sonlarında Altaylarda geçici bir Nayman hâkimiyeti olmuş; 13. yüzyıldan sonra Altay Türkleri Cengiz İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir (Arıkoğlu, 2011: 141; Gömeç, 2015: 285-286).

Altay bölgesi 15. yüzyılda Moğolların batı kolu olan Oyrotlara (Rusların adlandırmasıyla Cungarlara) geçmiştir. 1756 yılında Cungar Devleti'ni Çinlilerin ortadan kaldırmasıyla bölgedeki Moğol hâkimiyeti sona ermiş ve Altay Türkleri de Çin hâkimiyetine girmişlerdir (Somuncuoğlu, 2002: 141; Arıkoğlu, 2011: 141; Gömeç, 2015: 285-286).

Altay topraklarında 17. yüzyıldan itibaren Rusların egemenliği başlamıştır. Önce Kazan Hanlığı'nın, sonra Sibir Hanlığı'nın Ruslara mağlup olmasıyla birlikte Ruslar hızlı bir şekilde Sibiry'a'nın içlerine doğru ilerlemiş ve kısa sürede Altaylara ulaşmışlardır. 1625-1627 yılları arasında Kuzey Altay boyları (Çalkandı, Tuba, Kumandı) Ruslar tarafından vergiye bağlanmıştır. 1756 yılından itibaren bölge tamamen Çarlık Rusya'nın

egemenliğine girmiştir. 1756 yılında Çinliler, Cungar Devleti'ni mağlup edip bölgeye hâkim olunca Altay Türklerinin bir bölümü hem Çinlilere hem de Ruslara vergi vermeye başlamışlardır. O tarihlerden itibaren çift vergi veren Altay Türkleri, Dvoyedantsı “çift vergi veren” adıyla anılır olmuşlardır (Somuncuoğlu, 2002:141; Killi Yılmaz, 2011: 26).

Ruslar her ne kadar erken devirlerde Altaylara kadar ulaşmış olsalar da, 19. yüzyıla kadar bölgede kesin bir hâkimiyet kuramamışlardır (Somuncuoğlu, 2002:141). Ruslar, 19. yüzyıl itibarıyla Altaylarda egemenliklerini kesinleştirdince Altay bölgesinde ciddi bir Hristiyanlaştırma ve dolayısıyla Ruslaştırma politikası başlatmışlardır. Bu amaç doğrultusunda 1830 yılında Altay Ruhani Misyonu kurulmuş ve misyonun başına Makariy Gluharov getirilmiştir. Gluharov'un Ortodoksluk Ruslukla aynıdır, ilkesinden de anlaşılacağı üzere bu misyon, Çarlık Rusya'sının Altaylardaki sömürü ve asimilasyon politikalarında aktif rol oynamıştır (Somuncuoğlu, 2002:141-142; Topsakal, 2017: 221).

Hristiyanlığı kabul eden Altay Türklerine maddi yardımlar yapılmış, verimli topraklar tahsis edilmiş ve onların ödediği vergiler azaltılmıştır. Altay Türklerinin sadece dinlerinin değiştirmesiyle yetinilmemiş, onları Ruslaştırmak için göçebe hayatlarına zorla son verilip köylere yerleştirilmiş; Ruslar gibi giyinmeleri istenmiş ve kiliseye Altay millî kıyafetleriyle gelmeleri yasaklanmıştır (Somuncuoğlu, 2002: 142).

Altayların toprakları verimli olduğu için bu bölgeye çok kalabalık Rus göçleri olmuştur. Özellikle 1855'te çıkarılan bir kanun gereğince, Rus göçmenlerin Altaylarda istedikleri yere yerleşmelerine müsaade edilmesiyle birlikte bölgenin demografik yapısında Altay Türklerinin aleyhine büyük bir değişim yaşanmıştır. Öte yandan yerleşik hayata

geçmiş bulunan yerli halk, yeni gelen göçmen Ruslar arasında çok hızlı bir asimilasyon sürecine girmiştir (Gömeç, 2015: 286).

Altay Türklerinin zor şartlar altında yaşamaları, yoğun asimilasyon politikalarına maruz kalıp millî benliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları gibi sebeplerden dolayı, 19. yüzyılın sonuna doğru Burhancılık taraftarları arasında ilk milliyetçi hareket patlamıştır. Altaylardaki bu hareket, Ak Cañ (Ak Yan) adıyla yeni bir inanç sistemi olarak, Hristiyanlığa ve Şamanizm'e karşı ortaya çıkmıştır. Onlara göre kurban eti yemek ve Ruslarla oturup kalkmak günah sayılıyordu. Bu harekete Çet Çelpan adında bir Türk kamı önderlik etmiştir. Çet Çelpan, 1904 yılında binlerce soydaşına Ak Cañ öğretilerini anlatırken Ruslar tarafından tutuklanmış, iki yıl sonra esaretteyken ölmüştür (Somuncuoğlu, 2002: 142; Arıkoğlu, 2011: 146; Gömeç, 2015: 291).

20. yüzyılın başlarında Altaylarda Ak Cañ hareketi dışında bir başka milliyetçi hareket daha ortaya çıkmıştır. Ekim Devrimi'yle Çarlık Rusya'sının yıkılması Altaylardaki Türk milliyetçileri için önemli bir fırsat olmuştur. Şubat 1918'de Dağlık Altay Kurultayı toplanmış ve Altaylar dışında Hakas ve Tuvaları da içine alan Altay Cumhuriyeti'nin kurulması girişiminde bulunulmuştur. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1919 yılında Altay bölgesinde Sovyet Rusya'nın hâkimiyeti kesinleşmiştir (Somuncuoğlu, 2002: 143).

Sovyet Rejimi döneminde, 1922'de Altay Türklerinin meskûn olduğu bölge Oyrot Özerk Bölgesi ilan edilmiş ve 1948 yılına kadar bu adla anılmıştır. Altay bölgesine gelen ilk misyonerler tarafından 1830 yılında bir misyon merkezi olarak kurulan Ulalu, Gorno-Altaysk adıyla bölgenin başkenti yapılmıştır. Bu şehir 1932-1948 yılları arasında Oyrot-Tura olarak da adlandırılmıştır.

1948'den sonra Oyrot Özerk Bölgesi, Dağlık Altay Özerk Bölgesi'ne dönüştürülmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 3 Temmuz 1991'de aynı sınırlar içinde Altay Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur (Killi Yılmaz, 2011: 26; <http://www.altai-republic.ru/about-the-region/history/> (erişim tarihi: 10.10.2018).

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte Sovyet Rusya'nın idaresi altındaki ulusların millî uyanışla kendi devletlerini kurma hareketleri başlamıştır. Bu millî uyanış Altayları da etkilemiştir. Altaylar, Rusya'dan ayrılıp bağımsız devlet olmak için siyasi girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler neticesinde 3 Temmuz 1991'de aynı sınırlar içinde Altay Özerk Cumhuriyeti'ni kurarak özerk cumhuriyet statüsü elde etmiş ve 1993 yılında da Altay Cumhuriyeti'nin en yüksek yasama organı olan Yüksek Sovyet'in El-Kurultay'a dönüşmesini sağlamışlardır. Yine 1993 yılında Rusçanın yanında bölgenin yerel ana dili olan Altay lehçesini "özerk cumhuriyetin" resmî dili ilan ettirmişlerdir (Somuncuoğlu, 2002: 144; Killi Yılmaz, 2011: 26).

Altay Özerk Cumhuriyeti, günümüzde 92.902 kilometrekarelik bir yüz ölçümüne sahiptir. Kuzeybatısından Altay Krayı, kuzeydoğusundan Kemerovo eyaleti (oblastı), doğusundan Hakas ve Tuva Özerk Cumhuriyetleri, güneyinden Moğolistan ve Çin, güneybatısından Kazakistan sınırlarıyla çevrilidir.

Harita 1: Altay Cumhuriyeti'nin idari sınırları

1.4. Altay Cumhuriyeti'nin Demografik Yapısı

20. yüzyılın başlarında Altay Cumhuriyeti'nin nüfusu 75.000 civarındaydı. Bunların %57'si Altay Türkleri, %40'ı Ruslar, %2'si Kazak Türklerinden oluşuyordu. Altay bölgesinin dinî yapısı ise %67 Ortodoks Hristiyan, %31 Şamanist ve Burkan, % 2 Müslüman şeklindeydi (Somuncuoğlu, 2002: 142).

Altay Cumhuriyeti'nin 2010 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 206.168'dir. Bu 206.168 kişinin 114.802'i (%55,68) Rus, 68.814'ü (%33,37) Altay Kiji, 12.524'ü (%6,07) Kazak Türkü, 3648'i (%1,76) Telengit, 1891'i (%0,91) Tuba, 1113'ü (%0,53) Çalkandı, 1062'si (%0,51) Kumandı, 1010'u (0,48) Ukraynalı, 700'ü (%0,33) Alman, 87'si (%0,04) Şor, 37'si (0,01) Teleüt, 480'i (%0,23) diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Killi Yılmaz, 2016: 410). 20. yüzyılın başında bölgede ortalama %60'a %40 Türk asıllıların lehine olan etno-demografik yapı, 100 yıl içinde tamamen tersine (%40 Türk asıllılar-%60 Rus-Alman-Ukraynalı vb.) dönmüştür.

Aşağıda verilen tabloda Çarlık Rusya döneminden günümüze kadar farklı zaman dilimlerinde yapılan nüfus sayımları sonucunda Altay Türklerinin bölgedeki demografik değişimi daha açık görülmektedir:

Tablo 1: 1897-2010 yılları arasında Altay boylarının nüfus sayıları

		1897	1926	1939	1959	1970	1979	1989	2002	2010	2010 Konuşur Sayısı
G ü n e y A l t a y B o y l a r ı	Altay Kiji	20915	39062	4649 0 Oyro t	4465 4	5461 4	5887 9	6940 9	67239	7423 8	55720
	Teleüt	9200	1898	-	-	-	-	-	2650	2643	975
	Telengit	5169 Çuytsı	3415	-	-	-	-	-	2399	3712	Altay Kijiler içinde
K u z e y A l t a y B o y l a r ı	Çalkandı	907	-	-	-	-	-	-	855	1181	310
	Kumandı	4092	6335	-	-	-	-	-	3114	2892	738
	Tuba	6342	12	-	-	-	-	-	1565	1965	229

Kaynak: (Patkanov, 1912: 77; Killi Yılmaz, 2016: 404, 407)

Yukarıdaki tabloya göre sadece Altay Kijilerin sayıları artmıştır. Onların da nüfuslarına göre konuşur sayıları azdır. Diğer Altay boylarının hem nüfusları hem de konuşur sayıları yok olma seviyesine gelmiştir. UNESCO'nun Atlas of the World's Languages in Danger (Tehlikedeki Dünya Dillerinin Atlası) (2010) adlı çalışmasında diller, kuşaktan kuşağa aktarılabilme potansiyellerine göre güvende (safe) ve ölü (extinct) arasında altı seviyede sınıflandırılmıştır. Dünya Dilleri Atlası Türk lehçeleri açısından incelendiğinde sadece bağımsız Türk devletlerinde konuşulan lehçelerin şimdilik güvende olduğu görülmektedir. Güney Altay lehçesi kesinlikle tehlikede (definitely endangered), Kuzey Altay lehçesi ise ciddi tehlikede (severely endangered) sayılmıştır (Killi Yılmaz, 2016: 428; <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>).

KAYNAKLAR

Akalın, Şükrü Haluk (1999). "Teleüt Şairi Nikolay V. Kalişev ve Şiirleri". Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. S 8: 426-437.

Alimov, Rusbek - Shadyhanov, Emil (2013). "Teleütçe Yok Olma Tehlikesi Altındaki Bir Dilin Sosyolinguistik Durumu". Tehlikedeki Diller Dergisi/Türk Dilleri. S 2: 49-73.

Arıkoğlu, Ekrem (2011). "Güney Sibiry Türkleri". Türk Yurdu. C 31. S 287: 135-147.

Baskakov, N. A. (1958). Altayskiy Yazık (Vvedeniye v İzüçeniye Altayskogo Yazık a i Ego Dialektov). Moskva: İzdatel'stvo Akademii AN SSSR.

Baskakov, N. A. (1972). Severniye Dialekti Altayskogo (Ojrotskogo) Yazık a - Dialekt Kumandintsev (Kumandı-Kiji)-Grammatičeskiy Oçerk, Teksti, Perevodı i Slovar'. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.

Caferoğlu, Ahmet (1988). Türk Kavimleri. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Cayım, N. A. - Tıbkova, A.T.-Tıbkova, L. N. ve Tıdkova, N. N. (2004). Altay Tildin Tündük Dialekterinin Temalar Aayınca Sözlüğü. Gorno Altaysk.

Güner Dilek, Figen (2012). "Diller Nasıl Tehlike Sürecine Girer? Kumandı Türkçesinden Tespitler". Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları Konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi: 271-276

Güner Dilek, Figen (2013). "Ağız Çalışmalarına Karşılaştırmalı Metodla Bakış: Altay Türkçesi Çalkandı Ağız". Yalım Kaya Bitiği-Osman Fikri Sertkaya Armağanı (Editörler: Hatice Şirin User-Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 275-283.

Güner Dilek, Figen (2015). Güney Sibirya Altay Türkçesi Ağızları-Karşılaştırmalı Ses Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güner Dilek, Figen (2016). "Kumandılar ve Dilleri". Tehlikedeki Türk Dilleri II B -Örnek Çalışmalar (Editörler: Prof. Dr. Süer Eker - Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk). C III. Astana-Ankara: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları: 1-13.

Gürsoy Naskali, Emine-Duranlı, Muvaffak (1999). Altayca-Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

<http://lingsib.iea.ras.ru> /(erişimi tarihi: 10.10.2018)

<http://www.altai-republic.ru/about-the-region/history/> (erişim tarihi: 10.10.2018)

<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php> /erişim tarihi: 10.10.2018)

Kalan, Ekrem (2008). Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Killi Yılmaz, Gülsüm (2011). "Altay Türklerinin Dil Durumu". Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C 8, S 3: 24-60.

Killi Yılmaz, Gülsüm (2016). "Etno-Demografik Veriler Işığında Sibirya Grubu Türk Dil Değişikeleri". Tehlikedeki Türk Dilleri I -Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar. (Editörler: Prof. Dr. Süer Eker - Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk). C III. Astana-Ankara: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları: 401-430.

Menges, Karl H. (2009). "Güney Sibirya Türk Şiveleri". (Çeviren: Günay Karaağaç). Dil Tarih ve İnsan. İstanbul: Kesit Yayınları: 369-406.

Nevskaya, İ. A.-Almadakova, N. D.- Mayzina, A. N.-Ozonova, A. A. ve Çumakayev, A. E. (2017). Grammatika Sovremennogo Altayskogo Yazık-Morfologiya. Gorno-Altaysk.

Ozonova Aiiiana (2012). "Tubalarskiy Yazık v Truda N. A. Baskakov İ V Nastoyaşşeye Vremya". Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları Konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi: 389-396.

Ozonova Aiiiana (2016). "The Altaians and the Altai Language". Tehlikedeki Türk Dilleri II A -Örnek Çalışmalar (Editörler: Prof. Dr. Süer Eker - Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk). C II. Astana-Ankara: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları: 21-46.

Patkanov, Serafim Keropoviç (1912). Statistiçeskiye Dannıye, Pokazıvayuşçıye Plemennoy Sostav Naseleniya Sibiri, Yazık i Rodı İnorodtsev (Na Osnovaniı Dannıh Spetsial'noy Razrabotki Materiala Perepisi 1897 g.). S. Petersburg.

Potapov, Leonid Pavloviç (1953). Oçerki Po İstorii Altaytsev. Moskva-Leningard: İzdatel'stvo Akademii Nauka SSSR.

Potapov, Leonid Pavloviç (2000). "Kumandıların Etnik Tarihinden". (Çeviren: Atilla Bağcı). Türk Dünyası. S 34: 89-99.

Potapov, Leonid Pavloviç (2014). Altaylılar Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları Makaleler. (Çeviren Atilla Bağcı). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Pritsak, Omeljan (1959). "Das Altaıtürkische". Philologiae Turcicae Fundamenta. C I, Weisbaden: Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner: 568-598.

Pustogaçev, Y.A. (1997). "Altay ve Sibirya Türk Halklarının Etnik Kökeni ve Tarihlerinin Başlanğıcıyla ilgili Bazı Görüşler". Sibirya Araştırmaları. İstanbul: Simurg Yayınları: 299-306.

Radloff, Wilhelm (1882). *Phonetik der Nördlichen Türk Sprachen*. Leipzig: T.O. Weiggel's Verlag.

Radloff, Wilhelm (1954). *Sibirya'dan* (Çeviren: Ahmet Temir) C I. İstanbul: Maarif Basımevi.

Radloff, Wilhelm (1956). *Sibirya'dan* (Çeviren: Ahmet Temir) C II. İstanbul: Maarif Basımevi.

Somuncuoğlu, Anar, (2002). "Altay Cumhuriyeti". *Türkler*. C 20. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. Gömeç, Saadettin Yağmur (2015). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tazranova, Alyona (2012). "Altaycanın Telengit Lehçesinin Telengit-Teless ve Çuy Ağızlarının Bazı Farklılıkları". *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları Konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi: 511-516.

Tazranova, Alyona (2016). "The Telengits and the Telengit Language". *Tehlikedeki Türk Dilleri II B -Örnek Çalışmalar* (Editörler: Prof. Dr. Süer Eker - Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk). C III. Astana-Ankara: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları: 409-420.

Tıdıkova, Nadejda (2012). "Altay Cumhuriyeti'nin Az Sayılı Yerli Halklarının Dilleri ve Kültürleri". *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları Konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi: 525-530

Topsakal, İlyas (2017). *Sibirya Tarihi*. Ankara: Ötüken Neşriyat.

Turayev, V. A.- Sulyandziga, R. V.-Boçarnikov, V. N. ve Sulyandziga, P. V. (2005). *Entsiklopediya Korennih Maloçislennih Narodov-Severa, Severa i Dalnego Vostoka Rossiyskoy Federatsii*. Rusya.

Tybykova, Larisa (2016). "The Teleuts and Their Language". *Tehlikedeki Türk Dilleri II B -Örnek Çalışmalar* (Editörler: Prof. Dr. Süer Eker - Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk). C III. Astana-Ankara: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları: 421-430.

Vizer, V. G. - Kalinina, G. M. (2013). *Kumandınsı-Deti Gor (Proşloye-Nastoyaşşeye-Buduşşeye)*. Biysk.

Yıldız, Hüseyin (2017). "Some Notes on the Etymology of the Word altai / altay". *Dil Araştırmaları*. S 20: 187-201.